

INTERVJU SA ŠERAFEDINOM SULEJMANOM

Priština | Datum: 13. januar 2018.

Trajanje: 167 minuta

Prisutni:

- Šerafedin Sulejman (Sagovornik)
- Ebru Sulejman (Vodila intervju)
- Donjeta Beriša (Kamera)

Simboli u transkripciji, neverbalna komunikacija:

() – emocionalna komunikacija

{ } – sagovornik objašnjava nešto gestovima.

Druga pravila transkripcije:

[] - dodatak tekstu kako bi se pomoglo razumevanje

Fusnote su dodaci koji pružaju informacije o mestima, imenima ili izrazima.

Prvi deo

Šerafedin Sulejman: Očevo vreme, kada sam bio mali, oko četiri-četiri i po godine, čak i danas ne znam dan očeve smrti i njegov rođendan. Kada sam imao četiri i po godine, kao dete nisam proveo dovoljno vremena sa svojim ocem. Dakle, ja, moj brat Remzi i moja sestra Senija, troje siročadi.

Za vreme stare Jugoslavije, versajske Jugoslavije, znalo se da je Jugoslavija pripadala Srbiji, Hrvatskoj i Sloveniji. Druge narodnosti nisu imale nikakva prava. U to vreme, život je bio jako težak. Pre toga, reći ću vam godinu rođenja svog brata, 1925, a ja sam rođen 20. avgusta 1929. Moja sestra Senija je rođena 1932. Na ovaj način, mi smo ostali siročad. Život je bio prilično težak. Masovno siromaštvo, zaostalost u obrazovanju, puno zaostalosti, nedostatak školovanja.

Kada sam došao u te godine, sa sedam godina, moj prvi korak ka školi bio je upis u školu. Škole su tada bile verske. Nije bilo obavezno, ali naši roditelji, otac i majka, su se pre svega trudili da nas upišu u školu kako bismo tamo naučili staro tursko pismo. Svoj prvi alfabet sam tamo naučio: *alif, ba, ta, tha, ayn, ghain, qaaf, ahir, qaa* [priča arapski alfabet], još uvek upotrebljavam neke stvari koje sam tamo naučio. Časovi su bili zasnovani na komunikaciji. Uglavnom bismo učili napamet. Ipak, važna stvar kod tih škola, bila je njihova posvećenost lepim manirima. Pre svega, kako se ponašati prema starijima kod kuće, kako govoriti na javnim mestima, kako izbegavati loša mesta. Na ovaj način su nam škole davale prva uputstva o lepom ponašanju. Pored toga, islam i Kuran, kako primeniti Kuran u životu, i sa dodatnim informacijama kako da ne zaboravimo Kuran i naučimo ga.

Imali smo staru kuću, kao što sam ranije rekao; kuća se nalazila ka uskoj ulici, na kraju Meta Bajraktara. Naši najbliži rođaci, skoro svi smo bili povezani. Sa jedne strane je bio komšija Srbin, a sa druge strane moj najbliži rođak, moj ujak, brat, Ilijaz Ramiz, sa svojom decom i porodicom. Posle njih je bio Hadži Hasan-efendija. Tu je bila i porodica Avnija Necata (nerazumljivo), *Nazuč Hanım*. Bila je povezana kapidžikom. U to vreme su ljudi u Prištini mogli da pričaju preko kapidžika.

U našoj kući, postojala je soba, *çüşk* i mogu da kažem kuhinja na spratu ispod. Kuhinje su imale velike dimnjake i nije bilo čak ni drvenog poda na zemlji. Tamo bismo spremali hranu i radili druge stvari koje smo morali da radimo. Siromaštvo, velika nezaposlenost svuda, osamdeset-osamdeset pet posto ljudi nije znalo da čita; zato smo, što se napretka tiče, proživljavali mučne i teške dane. Naš grad, ulice, davili smo se u blatu. Ove puteve koje vidimo sada, kada se setim ranijih, ovi su neverovatni. Kada smo probali da objasnimo ove stvari mlađim generacijama, nisu verovali da je takav život postojao.

Kada sam se upisao u školu, bila je blizu naše džamije, Sudi Efendi džamija. Tamo bismo imali časove. Na kraju krajeva, većina ovih škola su bile ili u džamijama ili u privatnim kućama. Moj učitelj je bio Mula Malič, veoma strog, ali i pravičan. U ono vreme, kada nisi učio ili ako nisi pokušavao da učiš za časove, dobio bi batine. Jedan od naših učitelja je imao prut, koristio je i štap. Ponekad su, da bi održali disciplinu na časovima, koristili *falaku*. *Falaka* je bila vrsta teške kazne. Čvrsto bi vam držali stopala štapom, jednim drvenim štapom i metalnom šipkom, i onda bi

udarali bičem po tabanima kako se loše ponašanje ne bi više ponovilo i [učenik] bi shvatio da mora da radi domaći zadatak. Takvo je bilo stanje u školi, ali što se tiče lepih manira i školovanja, škole su uglavnom bile od pomoći.

Razume se da je najbitniji predmet bio predavanje o Kuranu. Kako bi trebalo da se čita, kako bi trebalo da se nastavlja [primenjuje]. Onda bi došli meseci Ramazana u džamiji, bilo je puno *hafiz*-a pored reke u komšiluku, ali sveobuhvatni *hafiz* koji ima predivan glas i zna *yasin* napamet. Kada je počeo da ga [Kuran] čita za vreme prvog dana Ramazana, meni je rečeno da pratim [u knjizi] i ispravim ga i obavestim kada pogreši zato što je bio slep, ali on bi recitovao ceo Kuran napamet. Sedeo bih sagnut od početka Ramazana do kraja. Bilo je neophodno da se sedi sagnuto, postojao je poseban sto gde je stajao Kuran. Ovo vam govorim kao primer, kasnije, u džamiji su bile *tarawih* molitve, svakodnevne molitve, i ja bih tu i tamo pokušavao da učestvujem, ali retko.

Mislim da sam vam rekao, u to vreme sam ceo Kuran pročitao dva puta, ali pošto je bilo usmeno i napamet, većina stvari je zaboravljena. Tako da danas ne znam da čitam stari turski, ali sam tada i čitao i pisao. Usmeni jezik je zaboravljen.

Spomenuo sam da je tada vladalo siromaštvo, imali bismo teške dane tokom zime. Pre su zime bile ledene, u domovima bi porodice koristile peć na drva da se ugreju. U našoj kući, u velikoj sobi, postojali su veliki ormari za posteljinu gde smo stavljali stvari, *hamamcik*, prozori su bili malo olabavljeni, peć je uvek gorela, ali ako bi je ugasio, soba bi se zaledila. Pravili smo papir-maše kako bismo zatvorili pukotine i sprečili hladnoću da ulazi, da bi nam bilo toplo i da možemo da nastavimo sa našim životima. Kupovali bismo drva na pijaci. Seljaci su utorkom donosili drva na kočijama, to smo zvali *bellek*. Često bismo kupovali samo malu količinu zato što nismo mogli da priuštimo. Često bi [drvo] bilo vlažno; dok si uspeo da upališ peć, cela soba bi bila puna dima. Ukratko, bio je to težak život.

Na ulicama, kao što sam ranije spomenuo, davili smo se u blatu. Blato je uglavnom nastajalo kad je padalo puno kiše, voda bi dolazila sa svih strana sve do centra Prištine, ispred Uniona. U to vreme smo imali dve reke: reku Prištevku i Velušu. Reka Prištevka je dolazila sa severa, Veluša iz Grmije. Postojale su razlike između ove dve reke: Veluša je bila mnogo brža i mnogo jača. Ova, Prištevka, imala je šire rečno korito, i njena voda se koristila za navodnjavanje bašti. Postojale su bašte na južnoj i zapadnoj strani gde je bio stadion i gde se još uvek nalazi. Vlasnici bašta su uzimali vodu iz vodenica da bi zalivali svoje bašte. [Bilo je] puno povrća u bašti. Počevši od luka, paprike, paradajza, bamija, sve to se gajilo i ispunjavalo gradsku pijacu.

U nekim mestima, ka naselju Tofane, postojao je rov i bazen i ponekad bismo mi, deca, tamo plivali kako bismo se rashladili tokom letnjih dana. Još jedna prednost reke bila je u tome što je okolina oko reke imala vrbe i topole koje bi razveselile vazduh. Tako da je imala i dobrih i loših strana. Loše je bilo to što kada bi se izlila, razorila bi i uništila sve. Mostove, mostovi su bili od drveta, samo bi jaki mostovi opstajali. Tako da smo imali prednosti s jedne i nedostatke s druge strane.

Kako je vreme prolazilo, u socijalističkom sistemu, kad god bi vode uništavale, takođe bi zagađivale ulice. Ulice su bile pokrivene prljavštinom, đubretom, mnoge porodice su prosipale svašta niz reku, to se širilo i pravilo štetu. 1984, ako se dobro sećam, obe reke su zatrpane kako bi se uništavanje zaustavilo. Ali, to je bila velika greška. Umesto da se obnovi i nađe rešenje, oni su se odlučili za najlakše, pošto je [za ovo prvo] bila potrebna veća investicija. U to vreme grad nije imao dovoljno moći da započne takve projekte, tako da je Priština ostala bez reka.

Još jedna stvar je zagađivala prištinske ulice. Vojničke barake, gde je danas univerzitet, artiljerici; kada bi prolazili kroz grad na konjima, noseći oružje, vukući topove, ostavljali bi blato na ulicama. To blato je bila smola. Smola bi se lepila kao lepak. To se ne bi danima skidalo sa ulica, tako da bi sledeća akcija bila uklanjanje baraka i premeštanje van grada, kao rešenje.

Ebru Sulejman: Ujače, čiji su to vojnici bili?

Šerafedin Sulejman: Molim?

Ebru Sulejman: Koji vojnici?

Šerafedin Sulejman: Koje godine.

Ebru Sulejman: Ko su bili ti vojnici?

Šerafedin Sulejman: Stara Jugoslavija, vojnici stare Jugoslavije. Onda smo pomerili barake iz grada na periferiju. Kasnije je NATO bombardovao te oblasti; vojska, sve se promenilo, ali je grad umnogome sačuvan.

Ebru Sulejman: Ujače, da li se sećaš Prvog svetskog rata?

Šerafedin Sulejman: Prvi svetski rat, kako da kažem, nisam ga lično video, ali sam proživio posledice, te posledice su se osetile u staroj Jugoslaviji. Nije bilo perspektive za mlade ljude, kao što kažem, nezaposlenost. Jedino što je postojalo su bile tri-četiri vodenice, i u tim vodenicama se mlela pšenica, kukuruz, i slične stvari koje su se uzgajale na selima, kako bi se pravilo kukuruzno brašno. Tada se u domaćinstvima dosta koristilo kukuruzno brašno. U pekarama su pravili hleb od kukuruznog brašna i ponekad pecivo sa spanaćem od kukuruznog brašna.

Puno domaćinstava je uzgajalao domaće životinje. Krave, ovce i koze su bile najčešće. Koristili su bivolje mleko za članove [porodice] i za prodaju, takođe. U to vreme smo i mi imali kravu. Ta krava je davala puno mleka. Uživali bismo u pravljenju jogurta, jogurt pomešan sa hlebom; ja, moja sestra, moj brat nije toliko mario pošto je bio straiji, ali [krava] je znatno pomagala. Naše dvorište je imalo duguljast oblik, levo, desno, ne znam, 5-6 metara, držali smo kravu tamo. Kako je vreme prolazilo, otarasili smo se krave, počeli sa drugačijim sistemom, zato što je vlada postala bolja, počeli smo da kupujemo mleko iz inostranstva, eto tako. U našem gradu je pored Srba, Albanaca i Turaka, bilo puno različitih manjina. U našem gradu bilo je Cigana – Roma. Njihovo naselje je bilo tamo gde je danas park, gradski park, kako da kažem...

Ebru Sulejman: Iznad *Dert Lule*?

Šerafedin Sulejman: Severno, koji je onaj drugi?

Ebru Sulejman: Južno...

Šerafedin Sulejman: Južno... Južna strana parka je najbolje mesto za život, tamo je bio najčistiji vazduh. Srpski Cigani su bili na Proleterskoj ulici, bilo je i Aškalija. Oni su polu-Albanci, polu-Cigani, ali su živeli zajedno sa drugim nacionalnostima, radili, funkcionisali. Cigani su uglavnom radili kao komunalci, ali su obavljali svoje dužnosti. Onda, [bilo je] Cigana kod stare elektarne ka kraju puta Divan, gde prolazi voz; tamo su neki Cigani sebe nazivali Turcima, finih manira, pismeni. Većina ih je radila u pošti i drugim institucijama, tako da su bili svuda, bilo ih je puno.

Pored njih, bilo je Jevreja u Prištini. Po jednom statističkom izveštaju iz 1931, u Prištini je živelo preko 370 jevrejskih porodica, ali nakon Drugog svetskog rata samo je nekolicina ostala. I kada su Nemci došli, te porodice koje su još uvek bile ovde, oni su ih uništili, odveli ih u logore u Nemačkoj, Austriji. Nemci su ubili i oca i sina kao prve za primer u Tauk Bahčeu. Kako da kažem, kako bi se uverili da su Jevreji živeli [ovde], na brdu Velanija u Prištini, preko Tauk Bahčea, imali su groblje. Za neke Jevreje, za sahranjivanje svojih mrtvih, bilo je sačuvanih mesta na srpskom groblju. Jevreji su, pre nego što su Nemci došli, većina njih je imala prodavnice u zatvorenom bazaru. Bili su obrazovaniji, učeniji od nas. Nakit, tekstilna roba i druge sitnice, kako se kaže, bili su nam uzor.

Veliki bazar, ponekad se koristi i zatvoreni bazar. Zatvoreni bazar je bio na samom ulazu kod velike gvozdene kapije. Noću su zatvarali kapiju kako lopovi ne bi mogli da uđu. Prodavnice su zatvarali

rezom na vratima. Ulice su bile prekrivene trotoarom. Ali, bilo je živahno. Kupovina i prodaja, pazarenje među ljudima. Tik pred ulazom je bio vakuf. U toj kancelariji vakufa je radio pokojni Hafuz Isak. Dobro poznati hodža. To je pripadalo porodici berberina Sahita, njihovom ocu. U tom vakufu su se muslimani prijavljivali, tu si mogao da saznaš sve podatke o muslimanima. Pogotovo kada sam počeo da istražujem očevu istoriju, datum rođenja, datum smrti, do danas, obratio sam se *Bashkësia Islame*, sada je postalo *Bashkësia Islame*, znajući da postoje neka dokumenta koja su ostala iz vakufa, ali šta je bio odgovor? Kaže: „Sve arhive su spalili vojnici Slobodana Miloševića, ništa nije ostalo”. Tako da sam izgubio nadu da ću pronaći izvore i konačno utvrditi datum [očevog] rođenja i smrti.

Po mojim procenama, mojim proračunima, moj otac je umro 1936-1937, računajući [da sam ja imao] četiri, četiri i po godine, to bi trebalo da bude to. Ali, to nije sasvim precizno. Moja majka je umrla 1943. Njena desna strana je bila paralizovana, bolest je trajala tri meseca. Puno smo se trudili, čak smo doveli italijanskog doktora. Moj rođak Abdurahman Šalja je imao poznanstva sa Italijanima. Poznanike sa njegove strane.

Moja majka se zvala Behiće. Sada se tako zove moja ćerka, nazvali smo je po njoj. Zato što sam se oženio posle '49. Odmah nakon što sam se oženio, otišao sam u vojsku. Služio sam vojsku u Novom Sadu, u Vojvodini. Jedne noći iznenada dobijam telegram. Šta se dešava, govore mi da mi je prvo dete devojčica, pitaju koje ime da joj daju. Rekao sam da joj daju predivno ime moje majke. Moja majka je iz Vučitrna, zaboravio sam njihovo prezime. Bilo je puno rođaka sa njene strane u Vučitrnu. I poznati Hadži Selim Efendi, prvi hodža. Sabit efendija nas je dugo posećivao sa svojom porodicom tokom Bajrama. Mi, mlađi, nismo znali kako da održimo ovu vezu. Nedavno, preselili su se odavde za Tursku. Tu je bio Mazhar, on je vodio malu prodavnicu gde je prodavao duvan, cigarete, hodao je uz pomoć štaka. Čak i u takvom stanju bi nas posećivao s vremena na vreme. Da vidi kako smo, šta radimo.

Mensur, on je moj ujak, unuk moje tetke. On se odselio u Tursku. Tamo je uspeo, inženjerstvo, građevinarstvo, time se tamo bavio. Izgubili smo kontakt i sa njim. Šta se desilo, šta je uradio, mi ne znamo. Ove stvari su [se desile] pre nego što sam se upisao u školu, na srpskom. Napunio sam sedam godina i, iznenada, morao sam da se upišem u ovu, osnovnu školu. Osnovna škola [je bila] obavezna po zakonu tada. Bila je obavezna kad napunite sedam godina. Onda sam napustio [versku] školu. [Verske] škole su počele da se zatvaraju. Vlada ih nije dozvoljavala. Ali su one i dalje postojale ilegalno, u privatnim kućama.

Ebru Sulejman: Ujače, da li je to bilo posle Drugog svetskog rata?

Šerafedin Sulejman: Ne, to je bilo pre Drugog svetskog rata, pre.

Kao što sam rekao, škole su nastavile da rade na ovaj način. Još uvek zabranjene, ali u privatnim kućama. Roditelji su se trudili na svaki mogući način da njihova deca pohađaju te škole. Sa nezaposlenošću, koja je bila prisutna, deca su uglavnom šegrtovala, sluge u prodavnicama, kod privatnika. Ja sam takođe radio taj posao. Radio sam u berbernici Foremana Ahmeta Kirna, porodičnog poznanika, oni su se takođe odselili. Cavit Kirna, Ahmet Kirna, porodica Sait Kirna, tamo sam dugo radio kao šegrt. Njihov otac Foreman Kirna, Ahmet Kirna, bio je star, znao je da pravi lekove za mnoge bolesti. Uključujući i visoki krvni [pritisak]. Video sam puno stvari tamo, primitivnih [stvari] koje je pravio i koje su izlečile ljude. Pre svega, jedan rog, vadio je krv životinjskim rogom, ali je bušio, probadao, [kožu] mašinom kako bi prvo dospeo do krvi. Radio je i obrezivanja. Pravio je i lekove protiv šuge, to sam morao da nosim nekoliko puta u bokalu od bazara do centra grada. Njihova prodavnica je bila u centru. Njihova prodavnica je bila u glavnoj ulici, Divan ulica [UČK ulica danas].

Onda sam jedno vreme šegrtovao u pekari, bila je to pekara Pehlivan. Uglavnom u vreme praznika, kada je bio školski raspust. Radio sam kao šegrt kako bih zaradio malo novca, da bih platio školske

troškove, da bih kupio knjige, sveske. Onda, moj brat Remzi, [on se bavio] zanatom, bio je krojač. Zajedno sa svojim prijateljem Memduhom Zehirom, imali su prodavnicu. U Divan ulici. Ali oni su bili krojači. Moj brat Remzi je nosio teško breme, za nas, da bi nas izveo na put, bili smo mali, ja i moja sestra Senija.

Šta je još bilo zanimljivo tada... Hm, sedam godina osnovne škole na srpskom jeziku. U tim školama je čas verske nastave bio jednom nedeljno. Naši učitelji iz vakufa su dolazili, [oni bi odlučili] ko će ići u koju školu da predaje. Objašnjavali su potrebe muslimana, razne stvari za muslimane [što je trajalo] jedan sat, dva sata. Vlada je ovo zvanično odobravala, zato što je bilo u školskom planu, osnovnoškolskom planu, to su u srpskom zvali *veronauka*, znači da su na tim časovima čitali religiozne tekstove. Čak je i žena iz porodice Globoder dolazila i držala časove. [Završio sam] celokupno školovanje na srpskom jeziku.

S druge strane, šta se dešavalo kada su učili istoriju, istorijske podatke, Kosovski boj, boj koji se desio na Kosovu 1389, u istoriji se često sa srpske strane preuveličava hrabrost Miloša Obilića, cara Lazara, Kraljevića Marka i koga ne. Mi to nismo mogli da podnesemo, muslimanska deca, tada nisu postojali Albanci, svi smo mi bili muslimanska deca. Turci, Albanci, ujedinjeni. Nismo učili te lekcije iz inata i zato bismo dobijali slabije ocene. Puno puta, nakon što bismo izašli iz učionice, tukli bismo se zbog tog časa. Turci sa jedne strane, Srbi sa druge, dok roditelji ne dođu da intervenišu. Onda su morali da se žale direktoru kako je harmonija narušena. Završio sam tu školu sa, kako bih rekao, *shembullor* [kaže na albanskom], ne mogu da se setim turske reči za to.

Dugo nakon toga, 1941, došli su Nemci. Okupirali su Jugoslaviju, Kosovo u istom naletu. Sada smo stajali mirno, šta će se desiti, šta da očekujemo, šta će se dogoditi? Vidiš, pamćenje slabi. Želim da se vratim unazad. Bilo je teško što se tiče opšteg zdravstvenog stanja. Puno zaraznih bolesti, zbog siromaštva, zbog oskudice, zbog neadekvatne, nekvalitetne hrane. Postojala je bolnica na brdu Dragodan, ona je ostala od Turaka. Poliklinika, klinika i sada opštinski zdravstveni centar. Bilo je klinika po turskim kućama, kućama oficira. Ulica prema bazaru, klinika je bila baš ispred. Bilo je i tuševa za kupanje. Ko god bi ušao, morao je da ima veze. Koristio sam ih nekoliko puta, za kupanje. Zato što se hamam zatvorio.

Hamam je radio u vreme stare Jugoslavije. Popodne za žene, prepodne za muškarce. Koristio sam to, išao sam tamo. Moj brat Remzi je takođe išao tamo. Bio je Foreman Ali, Foreman Ali, on je masirao, kupao; postojale su posude za kupanje, aluminijske činije, postajao je čak i mali bazen, ali je bio retko korišćen. Uglavnom saune, sobe za kupanje, postojale su kabine u prostorijama na sredini. Ljudi su tamo odlazili sa hranom, pićem; fontana na sredini. Ali to je propalo, uništeno, do dana današnjeg ne znaju šta da urade sa tim. Ovi novi ljudi koji su uzeli da poprave su načinili štetu onome što je preostalo, danas bi njihovo postojanje bilo od velikog značaja. Natpisi na zidu, kako da kažem, crteži, svi su uništeni. Kada su navodno došli da to očiste, napravili su samo štetu.

I sada sam završio četvorogodišnju školu, Nemci su došli. Prvi put u istoriji Prištine otvorila se gimnazija Sami Frašeri. Srbi su završili izgradnju te gimnazije pre nego što je Drugi svetski rat počeo, '40-'41. Prvi put da je postojala tako velika zgrada; bili smo oduševljeni, izlazili bismo da gledamo kakva je. Ove druge kuće su sve bile niske, starih crepova, stvari. Ali ovo je bilo spremno.

Po prvi put su prava Albanaca i manjina bila prepoznata. Albanska zastava je počela slobodno da se koristi, ali albanska zastava i oko nje, kako da kažem, fašističke (nerazumljivo) [zastave], fašistička [zastava] je bila sekira, tako da su bili orao i sekira na obe strane, što je značilo, da, imate prava, ali treba da znate da fašizam vlada. Osnovan je novi protektorat, nova vlada, škole su počele da se otvaraju širom Kosova i Prištine. Albanski jezik je počeo slobodno da se koristi, mnogi običaji su počeli slobodno da se upražnjavaju. Italijanska vojska, Nemci su dali [upravljanje državom] Italijanima, ubrzo je Italija preuzela.

Šta se desilo dok su Nemci još bili ovde. Sagradili su logor, gde je [sada] univerzitet, u dvorištu univerziteta. U tom logoru je pogubljeno 105 albanskih građana. Zato što su se pobunili protiv Nemaca, oni su ih odveli iz Albanije i izvršili to. Bilo je [ljudi] koji su živeli svoje živote, deo svog života mučeni u ovom logoru u Prištini. Na primer, naš prijatelj Rašit, Rašit iz porodice Kocadiš, njegovo prezime... Rašit Bejtulah! Sait Zatriči, Vehap Šita, pet-šest ljudi iz Preševa, lokalci. Moj ujak Tefik Šalja, brat moje majke, i on je bio tamo. Neki od njih su preživeli, ostavili su ih žive, onesposobljene, one koje je život napustio.

Sećam se, direktor bolnice u Tirani je imao samo jednu ruku, zapisao sam negde njegovo ime, ne mogu da ga se setim, ostao je kod nas tri meseca nakon što su napustili logor, oslobodili ih. Morali smo da ih hranimo, kupamo, nisu se kupali. Čak i oni koji su ostali, brzo su se organizovali, oni koji su hteli da se vrate nazad u svoju zemlju. Ovo, sa zastavama, kamionima, stvarima, predavši se, vratili su se svojim domovima. Logor je bio veoma bolna stvar. Noću smo čuli zvuke pištolja, kada su pucali [na ljude]. Ti ljudi na koje bi pucali, ti ljudi su kopali jame i onda bi legli u njih. Onda, nakon toga su sklonili (nerazumljivo). Šta je još bilo u vreme protektorata. Šta je bilo zanimljivo. Vlada je uspostavljena.

Drugi deo

Šerafedin Sulejman: I puno novih stvari je započeto, kako kažu, bilo je (ohrabreno) podržano. Nakon završetka Drugog svetskog rata, ljudi su bili puni entuzijazma. Jedan, ne... preskočio sam [nešto]... preskočio sam, to se desilo kada su Nemci otišli, kada se stvarala nezavisnost.

Ebru Sulejman: Kada su Italijani došli, tako?

Šerafedin Sulejman: Molim?

Ebru Sulejman: Kada su Italijani došli.

Šerafedin Sulejman: Italijani, gde je muzej, tamo je generalni štab Italijana. Svake noći su podizali italijanku zastavu uz muziku i njihovu himnu, izlazili bismo i gledali to. Onda, organizovali su nešto za decu u školama. *Balilla*, mali izviđači. Davali su nam ogrtače i kape, tako da se oni [deca] povežu sa fašističkom partijom, da ih formiraju od detinjstva, pokazivali su decu okolo, putovali, kao ekskurzija. Ja sam takođe bio deo te izviđačke organizacije.

Moj brat je radio kao krojač, bio je upisan sa Memduhom u CRZ, sindikalnu organizaciju. Radnici su imali svoju organizaciju tamo, moj politički život je nekako tamo započeo. Tokom ovog četrdesetogodišnjeg perioda, imam radno iskustvo od 40 produktivnih godina, 19 dana i 3 meseca kada sam se penzionisao. Mogu da kažem da je oko 50, 55 posto mog života bilo vezano za politiku. Sav posao koji sam radio, vršio sam razne funkcije, ali sam se bavio i profesionalnim poslom. Većinu posla sam posvetio zdravstvenim problemima.

Ebru Sulejman: Pa, ujače, kako ste se povezali nakon Drugog svetskog rata?

Šerafedin Sulejman: Kada se Drugi svetski rat završio, došla je nezavisnost, 19. novembra 1944, partizani i Bugari su ušli u grad. Čekali smo usred noći u staroj kući [očekujući] da će neko od nekud doći. Čerke mog ujaka su spremale proletersku zastavu sa srpom i čekićem, crvenu zastavu. Radile su na njoj noću da bismo mogli da izađemo sledećeg dana i pozdravimo ih. Ujutru je došao jedan čovek, Božo Ričkin, Srbin, pokucao je na vrata: „Komšija, dođi, preživeli smo”, vikao je. Remzi i ja smo rekli: „Ovaj čovek je četnik, da li je ovo sloboda?” „Odlazi!” Kada je otišao, otrčali smo do gradske opštine.

Gradska opština je bila, tamo je džamija Čarši, bila je pijaca ispred džamije Čarši, koja je takođe uništena, i baš tamo je bila gradska opština. Otišli smo ujutru, stavili smo crvene zavoje {pokazuje

rukama} da pokažemo da smo za partiju. Ispred Menduhove kuće, tamo su bugarski vojnici: „Stop!” Zaustavili su nas. „Ne možete...” Ali, mi smo objasnili {pokazuje „zavoj” na ruci}. Nekako su nas pustili, otišli mo u gradsku opštinu. Čim smo se probili napred, Srba je bilo više! Srpska zastava „Živela sloboda”. Nisu čak ni spomenuli partiju ni „Živela Komunistička partija”. Bili smo šokirani. Ovome smo se nadali? Jadni mi. Svi muslimani su se zatvorili, zatvorili su vrata. Bugarski vojnici su počeli da lome stvari, okrutnost, od kuće do kuće. Licemeri, Srbi su im pokazivali muslimanske kuće. Evo konkretnog primera: tog dana, svakog dana, ljudi su se skupljali ispred opštine. I videli smo bugarske vojnike sa bajonetama, vezali su Albanca, seljaka, žicama mu vezali ruke i vukli ga do pogibije [tako što bi pucali na njega]. U tom trenutku, Mustafa Hodža Milševci, partizanski komandant i njegov crnogorski komesar, sa konjima i pištoljima napred, belim kapama, *plis*, ali sa albanskom zastavom.

On je dosta pomogao prištinskom narodu. Okupio je muzičare sa bubnjevima, tamburama, perkusijama. Ljudi su ga pratili od jedne do druge ulice, otvara vrata: „Izađite. Ovo je i naša pobjeda!”, ali u tom trenutku su ga zaustavili preko stola kada su pričali na albanskom. Mustafa Hodža Milševci pita: „Šta je to?” Da li ga šalju na pogibiju ili u zatvor, ne znamo. Naređuje i kaže vojniku da oslobode momka. Bugarski vojnik kaže nas nije briga za partizanska naređenja, samo nadležni mogu da nam daju naređenja. On okreće pištolj, ovaj momak je oslobodio onog čoveka i daje ga dvojici prijatelja da ga vode kući. Sklonio one žice. Onda smo počeli da slavimo, i mi smo imali [pobedu], nije samo njihova. Onda svakog dana na demonstracije. Demonstracije sa jedne ulice na drugu i bila je drugačija atmosfera, ljudi su bili opušteniji. Ali taj (nerazumljivo) koji je kucao na vrata, ubili su ga u Veterniku. Šta se desilo, tako i tako je otišao u Veternik. Čistili su ljude u Veterniku, one koji su hteli stari jugoslovenski sistem.

Pre toga sam detinjstvo proveo u kraju [koji se zvao] Bazar. Ulica Bazar gde je danas bazar. Tamo su moji najbliži prijatelji bila deca mojih rođaka. Na primer, stariji brat, Ilijin sin Munedin, Šemsi, bio je bliži sa Remzijem. Njegov polubrat Necmi, deca moje ujne Kurteš. Kurteš, Parteš, Sulejman. Sin moje druge ujne, Kemal. Opet, sin još jedne ujne, Sulejman, Ševki. Pored njih, Ilijaz iz porodice Hacıaguš, koji je bio ministar u Albaniji i Mustafa Hacıaguš, brat Ilijaza Aguša. Njegovi unučići Ali Aguš, Burhan, Ridvan, Virdan i njihova sestra Zejnep, mislim da joj je to bilo ime, zajedno sa njima smo odrasli. Još su to deca mojih rođaka.

Zašto u Bazaru? Unutra je sada bazar, gde prodaju stare stvari, tamo je bila velika bašta. Kruške, jabuke i drugo voće, vlasništvo Ilijaza-efendije i Mustafa-efendije. Ono [voće] su uzgajali za njih. Takođe, ulaz je bio uzak, kao sada kad ulazite na bazar. Bazar je bio napred i to je bila zatvorena konstrukcija, bazar se održavao nedeljom, znači utorkom. Pšenica, kukuruz, takve stvari koje je ugoržavala kiša, prodavane su tamo. Sa ove strane su kasnije napravili baldahine, imam fotografije. [Pod] tim baldahinama mlečni proizvodi, mleko, namazi, kiseli krastavčići, šta poželiš, seljani su ih donosili i prodavali, to je uglavnom bio bazar.

Životinjski bazar je bio gde je [danas] Avala, zapravo gde je *dom* [kuća], tamo je bila kuća zvaničnika. Zahir Pajaziti, taj trg dole, gde je sada, ne znam, UNMIK, tamo je bila predivna građevina sa bazenom, kuća oficira. Tamo smo mogli da ulazimo sa kartom. Ja, deca su takođe uspevala da plivaju tamo, ali ljudi nisu uspevali da kupe kartu. Ja sam imao privilegiju da je dobijem zato što sam bio uključen u administrativne poslove.

Ebru Sulejman: Ujače, kada si preživeo nakon Drugog svetskog rata...

Šerafedin Sulejman: Da.

Ebru Sulejman: Možemo li da nastavimo odatle, kada se Jugoslavija formirala i kako je sve krenulo da se menja?

Šerafedin Sulejman: Nisam ti rekao za gimnaziju. U gimnaziji, 1946-47, završio sam gimnaziju. Nisam nastavio do osmog razreda. Zašto? Situacije na Kosovu su ih okrenule ka našoj gimnaziji, sa

potrebom da okupe mlade. Ja sam bio vođa mladih u gimnaziji. „Ko se dobrovoljno javlja da bude učitelj?” Nas dvadeset-trideset se prijavilo. Nove škole su se otvorile u selima, bez učitelja. Kako bismo obučavali učitelje, morali smo da prekinemo sa školom da nastavimo [sa podučavanjem], mi koji smo se izdvojili kao volonteri, nakon nedelju dana su nam rekli spremite se da idete u Prizren kamionom. Tri meseca su nas učili pedagogiju, kako da obavljamo učiteljske dužnosti. Ja sam nastavio sa tim časovima, završio kurs, vratio se u grad, sada čekamo odluke. Stigla je odluka vezana za mene: „*Şerafedin Süleymani po emërohet për mësus në katunin Petashnice*” [Şerafedin Sulejmani je imenovan za učitelja u selu Petašnica].

Ne, ne, nije to, prvo selo koje su mi dodelili, zaboravljam ime, plašio sam se da odem tamo, još uvek je bilo aktivnih bandi, nisam otišao. Onda je stigla druga odluka za mene za *katunin Rrufc, Rrufci vjetër* [selo Rujce, Staro Rujce]. U opštini Lipljan, Lipljan gradska opština. Moraš da pešačiš dva-tri kilometra od Lipljana do škole. Odlučio sam se i tamo je bio pomoćnik, koga su poslali u školu, čekao me je na (nerazumljivo) stanici. Znao je kada je trebalo da stignem, čekao [je]. „*Hajde daskal. Hajde daskal*” [Hajde, učitelju. Hajde, učitelju]. Ali, hodali smo uz pomoć štapa, prošli neka groblja: „*Ku o bre ai katun?*” „*Edhe pak, edhe pak*” [Gde je, bre, to selo? Samo još malo, samo još malo]. Onda iznenda, bam. Išli smo i seljaci su čekali: „*Na ka ardh daskali! Na ka ardh!*” [Učitej je stigao! Stigao je!]. Rekao sam hajde. Te noći, poslužili su [hranu], večera je spremna, *flija*, pite, gde ću se smestiti. „*A nesër po shkojm në shesin e shkollës, me ndreq, me rregullu*” [Sutra ćemo otići do školskog dvorišta, da popravimo, da obnovimo].

Sutra (nerazumljivo) zastoj u školi [zastoj u obnovi škole]. Došli smo u školu i šta očekivati? Prozori su polomljeni, stolovi su rastavljeni komad po komad, tabla na kojoj se radilo je nestala, ljudi žure da očiste, da poprave. Nekako smo uspeli da je popravimo i ispravimo, nastavio sam sa decom na albanskom. Bilo je oko 90 učenika. Prvi razred, drugi razred, treći razred, četvrti razred. Nisu mogli da nabave sveske na uobičajen način. Radili smo to, crtali smo, radili smo stvari koje smo ocenjivali i šta sve ne. Ali uslovi nisu dobri. „*Këtë javë me Mulla Shabanin*” [Ove nedelje kod Mule Šabana], jedno ćebe preko mog ramena. Hrana i stvari u njemu. Ova druga nedelja u jednoj, sledeće nedelje nemam gde da se istuširam, nemam gde da se okupam. U međuvremenu, još uvek držim časove noću, prilikom okupljanja sa žiteljima. Kakva šteta, kako je ovo loša sreća, ovo je nepodnošljivo. Ipak, ljudi su me zaista voleli. Verovali su mi.

Inspektor Šefket Velihu dolazi, bilo je poznato da je dobra osoba, nedavno je umro. Pokušao je da pita decu, pre nego što je otišao dva dana kasnije, zapisao je svoja mišljenja. Super. Pre nego što sam otišao kući, kažem: „*Shoki inspektor, kom dy fjalë. Unë me kto kushte ktu nuk rri.*” [Druže inspektore, imam reč-dve; ne mogu da ostanem ovde u ovakvim uslovima]. „*Mo, katunarët me ty po bojnë be*” [Nemoj, seljacima je [dobro] sa tobom]. „*Ja thash unë jom shehërli*” [Ne, rekao sam da sam gradski čovek]. „*Ne mogu da nastavim u ovim uslovima. Nemam mesto na kojem mogu da se okupam, nemam mesta da radim stvari, samo me izbavite odavde kako god znate*”. „*Ne brini, samo nastavi dalje*”. Nije prošla ni jedna nedelja, stigla je odluka. Idi u Novo Rujce, udaljenost između Starog Rujca i Novog Rujca, ne znam, možda oko jedan kilometar. Ali, u Novom Rujcu Crnogorci. Škola je onakva kakva škola treba da bude. Srbi, na srpskom. Šta ja radim ovde? Na moje iznenađenje, albanska deca iz pet albanskih sela idu [u školu] ovde. Oni su zajedno, ti Srbi i Albanci u istoj zgradi. Ali dali su mi sobu, dali su mi pušku za svaki slučaj. Još uvek je bilo bandi na Kosovu.

Ebru Sulejman: Ko su oni bili?

Şerafedin Sulejman: Oni koji nisu hteli partizane, komunizam.

Ebru Sulejman: Ko? Srbi?

Şerafedin Sulejman: *Balli Kombëtar*, albanska stranka, da. Ali tu u sredini, nekako nelogično, ta žena direktor Vera Stanojević, njen muž, nisu još uvek bili venčani, ali su bili zajedno, čuvali se od

mene. Ona je dugo bila upravnica škole, ali ja sam se stalno svađao sa njom zato što sam dozvoljavao da se učionice koriste za sastanke. *Socijalistički savez*, mladi ljudi bi se povremeno okupljali. Ljutila se zato što se škola prljala, morala je da se čisti i šta sve ne.

Onda je jednog dana stigao poziv: „Moraš hitno da izvestiš, *oblasni komitet*, direktor za mlade i ti treba da obavestite, bio je Lazo Razović i Refki Davut iz Prizrena”, ali on je takođe bio u komitetu, plaćeni službenik. Sledećeg dana sam otišao u Prištinu, rekao sam: „Ovo je stvarno dobro”, čekajući u kancelariji. Kancelarija je bila gde je sada RTK. Video sam [ga]: „*Znašlo, zdravo, mirë se je ardh*” [Kako je, zdravo, dobrodošao] i šta sve ne. „*Çka ka? Šta ima novo?*” [Šta ima?] „*Pripremi se ti*”, Kosara Balavanović, žena Ramadana Vranića, bila je Srkinja. Ramadan je bio oženjen njome. Ona je bila novinarka, imala je dečji i seoski program na Radio Prištini. Tahir Beriša iz Gnjilana, Fahri iz Uroševca. Nas petoro i Drita Dobroši. Naša Dobroši izgleda kao, vidiš koliko dugo unazad ide priča. Ta Drita je bila prelepa devojka, devojka, ali požudna. Nas petoro u Beogradu. Gde? Tromesečni trening za osposobljavanje budućih trenera, direktora i organizacija mladih u budućnosti. Bile su najpoznatije firme Boris Kidrić, Egber Kadlec (nerazumljivo) te firme su nam držale predavanja. Tamo sam usavršio svoj srpski. I to sam završio.

Ebru Sulejman: Koje godine?

Šerafedin Sulejman: Molim?

Ebru Sulejman: Koja je to godina?

Šerafedin Sulejman: Koja godina, to je pre '49. Mogu da kažem pre '49, ali ne znam tačno, jer kad sam se vratio odande, počeo sam da se brinem pošto sam u opštinskom komitetu, partijskom komitetu, bio plaćeni službenik. Pre sam bio zadužen za sektor *Agit Prop* i za sekretarijat. Godine prolaze, ja sam samo neko ko završava srednju. Vreme će me samleti. '49. konačno, kurs pedagogije je ponovo otvoren u Peći. Tamo se osoblje opet spremalo za škole, škole se konstantno šire i otvaraju.

Moj sekretarijat je bio, ne želim da kažem nepismen, ali tvrdoglav. „Partija misli o tebi”. Rekao sam: „Slušaj Miloše ostavi partiju, vreme prolazi. Ja hoću da idem da pohađam kurs da sticem kvalifikaciju”. „E idi pitaj Džavita Nimanija”. Džavit Nimani je bio bog i batina. „Dobro”, otišao sam kod Džavita i rekao: „Tako je i tako, ja hoću da idem tamo”. Ali morali smo da pitamo Predraga Ajtiča (nerazumljivo) za tebe. Predrag Ajtič i Đoko Pajković su bili visoko rangirani u Pokrajinskom komitetu. Predrag je pričao turski, bio je iz Prizrena. Otišao sam kod njega i rekao tako i tako, on je rekao: „Ne dozvoli Džavitu da se igra sa tobom, samo ti idi tamo”, ja sam napisao pismo za Peć. Kurs u Peći je srpski i albanski. Srpski za Srbe, albanski za Albance...

Ali Redža je bio glavni direktor. „*Qet' letër ka dhënë shoku Xhavit*” [Ovo pismo je od druga Džavita]. „*Po, po, për juve funksioner gjithmonë intervenime*” [Da, da, za vas službenike uvek preko veze]. *Thashë “unë nuk di çka pe shkrunë, po m'ka thonë me dorëzë”* [Rekao sam: „Ne znam šta tu piše, samo su mi rekli da ga predam”]. Pročitao ga je, tamo je pisalo primi ga i upiši ga. Rekao je: „*nuk bon, gjysa kursit ka kalu, programi ka kalu, gjysa*” [ne možeš, pola kursa je prošlo, program je prošao, polovina]. Trajalo je tri meseca, polovina programa se završila. Počeo sam da se tresem. Radovanović je bio direktor celog kursa pedagogije. Poznavao me je. „Ajde, Alija, nemoj da se zezaš, daj čoveku”. Pustite me da se upišem. Rekao mi je idi u tu učionicu, rekao mi gde da idem, „profesor će biti tamo”. Ja kucam {pokazuje kao da kuca na vrata}, Bekir Maloku.

On je poznati pedagog, poznati profesor, imam čak i sliku sa njim. „O, hajde, Šeraf”, mislio je da sam došao preko veze. Rekao sam mu: „*shoku drejtor dërgoj si ndegjusë*” [drug direktor me je poslao kao slušaoca]. „*O urdhëro*” [Dobro, sedi dole]. Stavio me je da sedim napred. Onda vidim ko je iza. Izgleda da je svo osoblje koje je konstanto išlo u učiteljsku školu, koja se nastavila u Đakovici. Okupili su ih kao nas. Posle časa su ih takođe slali po selima. Tamo, časovi su bili na visokom nivou zato što su neki od njih dolazili iz škola. Mislio sam da ću biti spreman na

kompromis. Otišao sam na dosta dug raspust. Bilo je paralela, paralelnih časova, to su bili pola-pola, kao ja. Svi sa Kosova: „*O Šeraf paska ardh*” [O, Šeraf je ovde], okupili smo se: „*Šeraf erdh, Šeraf po kthehët*” [Šeraf je ovde, [ali] Šerf se vraća]. „*Mo*” [Nemoj], dali su mi motivaciju, jun, jul i avgust, najtopliji meseci. Promenio sam svoj razred, otišao i prešao u razred C. Tamo su predavanja drugačija, sporija, stabilnija, pribrao sam se malo. Ipak, razmišljao sam kako ću savladati tu stvar, mesec i po je već prošlo.

Oni bi išli na odmor, ja sam zatvoren u učionicama, pišem, čitam, pišem, čitam. Shvatio sam srž stvari, ali u svom životu generalno nisam mario za matematiku, fiziku, hemiju, ikada. Za fiziku i hemiju [su imali] samo jednog profesora, Mimina Jakupina iz Gnjilana. Imao sam problem sa njim, svađu, pre odlaska u školu. Polako sam mu se približio: „*Zotni Mymim*” [Gospodine Mimin]. „*A çka ka Šeraf?*” [Da, šta je bilo Šeraf?] *Thashë „ti e din çë jom ardh ktu me përcjell mësimet.*” [Rekao sam: „znate da sam ovde da bih pratio časove”. *Thashë „jom n’hall me kimi edhe me fizik.*” [Rekao sam: „Imam probleme sa fizikom i matematikom”]. „*Hajde mëso mëso ti, mëso, mëso.*” [Hajde, uči, uči, ti uči, uči]. Zapravo je mislio da ne brinem. Sad sam ustao, svi su već položili ispite, ja sam jedini. Idi do table. Ja odem do tamo, kao deca kad naprave neki nestašluk u školi. Ja nemam pojma, ali davali su mi formule, brzo, ja se pravim da pišem kao da on ne gleda. „*A u bo?*” *thom, „Po, po” thotë* [Da li je gotovo? Ja kažem. On kaže: „Da, da”]. Još uvek gleda: „*Mirë shko n’vend*” [Dobro, idi na svoje mesto]. Dao mi je prolaznu ocenu. Tako sam položio fiziku i hemiju.

(nerazumljivo) stigao. Imam ispite iz svih predmeta. Tog dana u toj komisiji pred kojom su se radili ispiti, došli su iz Pokrajine da slušaju. Morao sam sad da položim i istoriju uz ostale predmete. Dolazi novinar sa *Rilindja*. Sutra u novinama naslov: „*Šerafedin Süleymani ka ardh me vonesë në kursin pedagogjik, kur ka dal me dhonë përgjegjet prej nga landa historisë mes tjerash...*” [Šerafedin Sulejmani je došao kasno na kurs pedagogije, objašnjavao odgovore iz istorije pred drugima...]. [Novine] sada citiraju moje reči. Položio sam sa odličnim uspehom, taj kurs pedagogije. Sa time sam dobio svoju diplomu, postao *msusi diplomuar, i diplomum* [diplomirani učitelj, neko sa diplomom]. Nisam više bio polovičan, bio sam kompletan. Završio sam kurs i vratio se ovde. Sada moram da proverim svoje beleške.

Kada sam se vratio iz vojske ‘51, čim sam se vratio, prava turskih građana su se umnožila. Dok sam bio u vojsci, situacija se poboljšala. Sada čekaju da vide kako ću se opredeliti. Pošto sam oduvek učio na albanskom, nadali su se da ću nastaviti kao Albanac. Sada moram da uzmem ličnu kartu, vratio sam se iz vojske. Idem (nerazumljivo) do sekretara Branka Ćurovića, to mu je bilo ime. On kaže: „Ovde nacionalnost kako da pišem?”, „Kako da pišeš, Turčin!”. Tada sam prvi put odlučio ko sam, njemu se svidelo, tada sam bio autoritet.

Ova dužnost sekretara koju sam obavljao, pozvali su i rekli: „Molim vas, ako napustite ovaj posao, postoje turski programi koji će početi sa emitovanjem na Radio Prištini. Možete da budete *krye redaktor i emisjoneve gjuhën turke*” [izvršni direktor programa na turskom jeziku]. Napustio sam posao i otišao na radio. Sada, na radiju, program se nastavio na turskom. Tamo sam upoznao Selahatina Kelmendija, gospodina iz Prištine, nedavno su njegova deca, dvoje njegove dece je umrlo. On je preminuo ranije. Pre nego što je došao tamo, bio je zadužen za električnu, direktor je bio Aluš Gaši, stari, poznati ratnik iz ‘41. On je takođe bio zadovoljan što sam se prebacio. Zato što niko od njih nije dobro govorio turski, ali su mislili da ću postići Boga pitaj šta. Čestitao mi je, rekao platu, mala kancelarija. Ta kancelarija je bila ispred našeg stana.

Zatim, zaboravio sam da ti kažem kako smo se selili. Ispred nas, ispred, trebalo je da bude izgrađena kuhinja, ali su sagradili kancelariju. Tamo [su bili] pisaća mašina, ormar, sto, Selahatin i ja. Selahatin je prevodio sa srpskog na turski, ne znam da li je sa albanskog, nije to radio, prevodio je sa turskog. Često se dešavalo da je morao da ide i čita vesti na turskom. Ja sam jednom probao, iako nisam znao baš dobro, ali on je pisao, ja sam čitao na pravilnom starom turskom. Ali kakva sreća i entuzijizam, tek što smo počeli. Polako sam odradio tri godine tamo.

U međuvremenu je osnovan Turski muzički orkestar sa Rasimom Salijem i njegovom grupom: Bairuš Kirveš, Adem Macula, Šukru Girnataći, on je bio Rom. Onda, Društvo kulturne umetnosti, Jeni Hajat grupa, muzička grupa, oni su se takođe pridružili, svakodnevni programi su se emitovali, širilo se. Sa turskim smo imali skoro sedam procenata udela na programu. Obične vesti, posebne emisije za decu. Onda smo se bavili radio programima iz inostranstva. Još poznatih prijatelja, Sireja Jusuf, Ali Aksoi, Ejup Safči, Emin Mecihan, posebno Enver Baki i mnogi učitelji. Uključili smo ih u radio program. Tako da je program brzo napredovao.

Kao što sam rekao, tamo sam radio tri godine, onda je neko drugi to preuzeo, ne mogu da se setim ko je posle preuzeo. Postojao je još neki problem, opet su mene zvali. „Skoro si završio svoj mandat ovde. Moraš da budeš izabran za mlade, kosovski predsednik omladine”. Tada sam imao 28 godina, kada sam postao predsednik Omladine Kosova.

Ebru Sulejman: Koje godine?

Šerafedin Sulejman: Te godine, 1956-1957. Ali na kratko vreme, radio sam to jednu godinu. Šta se desilo nakon toga? Hej... (smeje se) ja, kao predsednik Omladine Kosova, išao sam u Prizren, na konferenciju mladih, prizrenski okrugli sto. Ja sam prisustvovao i trebalo je da ih pozdravim u ime Pokrajine.

Prvog dana koneferencije, počelo je popodne, svečanosti i sve to, sledećeg dana je postalo ozbiljnije, naredbe i to. [Neki ljudi] su došli do prizrenskog komiteta. „Šeraf, auto je spreman, moraš odmah da ideš u Prištinu”. „Kako da odem sa konferencije?”, „Molim te, to su javili iz Pokrajinskog komiteta; za tebe da odeš do Pokrajinskog komiteta”. Kakva šteta, šta je ovo?

Tog dana, na moje iznenađenje, poslanici *sreza* su se okupili da izglasaju gradonačelnika. Tamo je Elhami Nimani, brat Džavita Nimanija, bio predsednik. Bio je i nosilac spomenice, ali mu je nova dužnost bila izvršni direktor najveće firme u Beogradu. Mora da ide tamo, ko će ga zameniti? Ovde su državni poslanici *sreza*, koga da izaberemo? Ali, postojala je navika biranja onog za koga se uvek glasalo. Monopol, niko drugi ne može da dođe. Morao je da bude borac iz '41, morao je da ima pozitivne osobine. Zato ne mogu da nađu nekog lokalca, gradskog čoveka. Morali su da imaju te osobine, uvek.

Otišao sam i odšetao do te žute zgrade, gde je sada Ministarsvo prosvete, ono u centru. Tamo je pre bila velika sala. Tamo su se savetnici okupili, šetali ukруг, čekali da sastanak počne. Istovremeno, gde je bio RTK, Dušan Mugoša sa njegovom grupom poslanika priča ko bi to trebalo da bude? Ko, ko, ko? Ali ovde ljudi čekaju. Neko ustaje i kaže: „Evo predloga, Šerafedin Sulejman!”

Hašim Mustafa, nikad ovo nisam nikome pre spomenuo, bio je jako ljubomoran: „Jeste odličan je ali mlad, neiskusn”. Dušan Mugoša odgovara: „Neka je neiskusn, bacimo ga u vatru, ako je sposoban neka ugasi, ako ne, nek izgori. Odluka pala”. Dolaze dole u salu, ja šetam dole: „Hajde počinjemo”. Seo sam u prvi red sa Hašimom. Hašim kaže: „Gotovo je?” „Šta je gotovo?” „Čučeš”. Pre nego što su uopšte razgovarali sa mnom, da li ja to prihvatam ili ne. „*P'e nisim*” [Hajde da počnemo].

Najstariji je počeo sa procedurom. „*P'e hapim mbledhjen e srezit, a ka kush propozim për predsednik?*” [Počinjemo opštinski sastanak, ima li neko predlog za gradonačelnika?]. Ponekad na albanskom, ponekad na srpskom (smeje se)... Stanoje Aksić ustaje, on je bio sekretar Opštinskog komiteta, jak čovek koji je verovao u mlade ljude, u pružanje mogućnosti mladima. „*Unë në emrën krejtve, bazë nenit* [Ja, u ime svih, na osnovu ovog člana] takvog i takvog, na osnovu zakona, *kemi propozim* Šerafedin Süleyman, *momentalisht osht' në Prizren.*” [predlažemo Šerafedina Sulejmana, koji je trenutno u Prizrenu]. Oni čak nisu ni znali da sam ja stigao. Neko kaže: „*Jo, jo këtu osht'!*” [Ne, ne, on je ovde!]. „*Le t'çohët*” [Neka ustane], ja ustanem. Hodnik je pun, svi su jako uzbuđeni u iščekivanju ko će biti izabran. „*A ka kush ndonjë propozim tjetër?*” [Ima li neko drugi predlog?] „*Nuk ka.*” [Nema]. „*T'lutna kryetarin*” [Neka gradonačelnik istupi]. Penjem se stepeništem [na

pozornicu]. Bio sam baš mlad, 28-29 godina. Ne mogu nikoga da vidim dole. Oči su mi zaslepljene. Otišao sam tamo, seo, uzeo moju svesku. Zahvalio sam im se u nekoliko reči na srpskom, na albanskom.

„*Po kalojmë pikën e dytë*” [Hajde da nastavimo sa brojem dva]. Ja sada nastavljam, gradonačelnik. Smajo Jusufi, stari službenik, on je prošao kroz mnogo stvari koje su se ticale ekonomije. „*A ka propozim tjer?*” [Ima li još jedna pozicija?] „*Nuk ka*” [Ne, nema]. Došao je i seo pored mene. Prelazimo na treću tačku. Drugi predsedavajući, Aleksa Vučinić, Srbin iz Uroševca. Zato što smo morali da pređemo celu agendu. Izabrali smo i njega, trećeg predsedavajućeg: „*Abdullah Hoxha prej Kaçanikut*” [Abdulah Hodža iz Kačanika]. Izabrali smo i njega: „*Me këto mbarum*” [Sa ovim smo gotovi]. Završili postupak. „*A dëshiron dikush fjalë?*” [Da li neko želi nešto da kaže?] Fadil Hodža: „Ja želim.” Ustaje, Fadil. Dužnosti! Obaveze! Kažem [sebi] {drži se za glavu kao da brine} kako sam završio ovde, nikad nisam radio u vladi! U redovima mladih, *dragi-drugovi* [među prijateljima], nije bilo pravnih klauzula, da li ću tačno zapamtiti paragraf, zakon, ako omašim, gotov sam!

Sastanak je gotov, čestitaju mi, grle me, šta ne. I mislim, ovde sam prošao lako, ovo je visok položaj, kako ću se snaći? Elhami Nimani je primetio da sam se uplašio, radio je sa mnom, moje oči širom otvorene nedelju dana, podizao mi je moral: „Ovo je ovako, ono je onako, ne radi ovo, ne sumnjaj. Samo ga uradi, imaš ljude oko tebe da ti pomognu. Samo se pazi velikog, on je megaloman!” Pored toga, te zgrade na Kosovu Polju su napravljene u njegovo vreme. *Prištino Gračanički Srez* je započet, od Podujeva do Generala Jankovića. Srez je imao 20 opština, dvesta pedeset hiljada domaćinstava, dvesta pedeset hiljada ljudi, najveći srez na Kosovu. Na celom Kosovu je bilo pet predstavnika. Kadri Reuf u Mitrovici, Lazar Ivkov u Gnjilanu, Mehmet Maliki u Prizrenu, Aljuš Gaši u Peći i ja iz Prištine, ja sam bio najmlađi.

Sutradan u novinama: „Najmlađi predsednik sreza Kosova i Metohije”, sa slikama, tekstem, cela Jugoslavija je kupovala. Jadan ja, kako ću uspeti. Počeo sam staloženo, polako. Našao sam ljude na koje sam mogao da se oslonim, kojima mogu da verujem. Kako kažu, radio sam taj posao jednu godinu, časno. U međuvremenu, pre nego što se godina završila, došlo je naređenje iz Beograda: „srezovi se ukidaju u Jugoslaviji”, rekao sam hvala Bogu, spašen sam. Srez izumire, ustanovljavanje države. Pre nego što se nastavilo, predajem [dužnost] Smaji Jusufu, on je najstariji. Kažem mu, Vi nastavite i završite. Ostao je još mesec ili nešto tako do kraja mandata. Dali su mi sedam knjiga Ive Andrića kao poklon, onda sertifikat zahvalnosti, onda lepe reči, zahvalnosti, šta ne, aplauzi jer sam svoj posao obavljao časno. Sa ovim je srez ugašen, čekaj, onda, šta se desilo posle...

Tada, imao sam 28-29 godina. Onda sam se prebacio u Socijalističku državnu zajednicu, kao visoki službenik kako ne bih bio nezaposlen. Na funkciju sekretara tog udruženja. Tada je predsednik bio Sinan Hasani, ako spomeneš Sinana sada, on je postao izdajnik, naterali su ga o, moj Bože! Proveo sam tamo, da vidim...

Treći deo

Do 1963, do svoje 30-33. godine. Nakon toga, opština, postojala je potreba da se izglasa gradonačelnik opštine Priština. Ko je to trebalo da bude, Đoko Pajković, Dušan Mugoša, svi ti ljudi, mora biti neko iz Prištine, neko iz grada, kandidat iz grada. Ljudi pričaju, raspravljaju se, rade nešto, konačno neko se seti i spomene mene. Tamošnji predstavnici, aplauz, Šerafedin Sulejmani. Bio sam gradonačelnik četiri godine, od '63. do '67. Bio je jedan pomoćnik, ekonomista Božović, onda Nedžad Karahoda, onda, ko još, ko još, ko, ne mogu svih da se setim, koji su mi pomogli da budem izabran (nerazumljivo).

U to vreme u Ustavu, Ustavu koji je usvojen '74 u Kačaniku, i pre toga, u Ustavu su prava turske zajednice izjednačena sa pravima Albanaca, Srba. Cela administracija. Bio sam prisutan u opštini

tokom tih dobrih vremena i često bih otvarao sastanke na turskom, da naznačim da mi postojimo. Ali najčešće su se [sastanci] održavali na srpskom i albanskom.

Ako se tačno sećam, puno je tamo, samo što sam ovog puta imao neko iskustvo, bilo iz sreza ili od drugih funkcija, naučio sam puno. Kako da kažem, napredovao sam dok sam izvršavao te dužnosti i izabran sam zbog svog znanja. '73 -'74, nakon što se završio četvorogodišnji mandat, povelu se diskusija ko će zauzeti Šerafovo mesto. Morali su opet da nađu nekog iz grada. Nema šanse da se sada setim ko je bio posle mene.

Ebru Sulejman: Pa, ujače, kako se grad promenio tokom tih godina?

Šerafedin Sulejman: Molim?

Ebru Sulejman: Tokom tih godina, kako se grad promenio?

Šerafedin Sulejman: Priština. Dve stvari su bile najznačajnije dok sam ja bio gradonačelnik. Tokom tih godina, direktori u opštini su pričali o vrlo važnom problemu, Priština nema vode. Nema reke. Priština raste i brojčano i fizički. Zato je, kosovski, kako se kaže *kryeqyteti* [glavni grad]?

Ebru Sulejman: Glavni grad.

Šerafedin Sulejman: Trebalo je da se prebaci u Mitrovicu. Mitrovica ima lbar, vodu, šira je. Ljudi su počeli da se dogovaraju oko mesta za parlament. Mi, rođeni Prištevci, smo ostavljeni sami sebi. Onda smo doneli odluku u opštini, grupa eksperta. Putovaćemo Jugoslavijom kako bismo našli eksperte koji će naći rešenje za problem vode. Nakon što smo proputovali, veoma poznati hidro, šta je to bilo, zaboravljam terminologiju, onaj koji se bavi vodom i istražuje. Sastanak, svi gradski zvaničnici su prisustvovali tom sastanku. [Ekspert] je trebalo da predstavi izveštaj. Kako će biti, šta.

Bilo je tri mogućnosti. Prethodno smo ih spremili, kako bismo mu ih predstavili i videli šta bi on rekao. Prvi predlog je bio da uzimamo vodu iz Grmije. Da napravimo jezero i koristimo tu vodu, prva mogućnost. Druga mogućnost, da preokrenemo tok reke Lab ka Prištini. Lab tamo, iz Podujeva. Ali, kako bismo to uradili, morali smo da probijemo planinu. Morao je da se izgradi tunel, velike investicije, odakle bi došao novac. Treća mogućnost, potok Gračanka, u Gračanici, bi mogao da bude izvor vode.

Ekspert je rekao: „Opcija sa Grmijom se ne može realizovati, [zemljište] to je krečno, krečnjačko. Voda bi se gubila, ne bi se zadržavala i i dalje biste imali problem. Za ono drugo, ko će finansirati takvu investiciju? Zato je jedini izlaz Gračanka”. Rekli smo: „Gračanka je samo potok”. On je rekao: „Izračunaćemo najniže moguće vrednosti, izračunaćemo percipitaciju tamo, percipitaciju zimi i leti, zimi pada sneg, ima vode i sneg pada”. On kaže: „Spreman sam da prihvatim odgovornost ako se jezero ne napuni za dve godine”. Preuzeo je to, da li je to to, to je to. Odluka. Izgradnja brane je započeta. Voda je počela da narasta. Istina, pre nego što je bilo kasno, bilo je napunjeno vodom. Došao je opet, sastali smo se, prateći kako je proces tekao. Rekao je: „Ima dovoljno vode, biće dovoljno”.

U to vreme je Priština imala populaciju od 200,000-250,000, bilo je puno, 812 litara vode po sekundi. Kada je bilo potpuno puno, otvorili smo jezero, bila je manifestacija, proslava. Oni iz Pokrajine su odustali od Mitrovice, vratili su se da ostanu u Prištini: „Hajde da Priština bude kao što je nekad bila”. Tada smo se kasnije šalili među sobom. Pitao sam čoveka, inženjera, rekao sam: „Pošto je ovo postalo jezero, može li se koristiti za turizam?”, „Zašto da ne”. Pitao sam: „Mogu li ljudi da plivaju ovde?”, „Naravno”. Ali onda kaže: „Prištevci ne bi znali kako da plivaju, podavili bi se”. (smeje se) Jednom, kako bih rekao, (nerazumljivo) tokom naših razgovora. Onda, kako je vreme prolazilo, ceo grad je počeo da [dobija vodu] iz Gračanke. I do danas je to još uvek Gračanka.

Sve je dobro, ali u ovom periodu se Priština dosta uvećala, i fizički i brojčano, pet-šest puta veća nego Priština od ranije. Hajde da nastavimo sa istraživanjem, kao posledica onog Mustafa Hodže Milševca o kom sam govorio, poznao je sva brda tog dela napamet. On i inženjer za vodu, Krstić, u državi, i ja sa gazika [gazikom], išli smo kroz te puteve onako kako nas je Mustaf Hodža vodio. Otišli smo čak do Orlata, tog sela tamo i Krstić kaže: „Posle par godina videćete ovde čamce”. Ja kažem: „Ajde more nemoj da zezaš”. Govorili smo mu da se ne šali sa nama, on je rekao: „Ja pretpostavljam, tako će biti”. Nakon nekog vremena je završeno i drugo jezero, Batlava. Tako je snabdevanje grada vodom još jednom ojačano. Ipak, čak i dan danas je problem oko vode još uvek aktuelan zato što se grad dosta proširio i kompanije koriste vodu u ogromnim količinama, koliko ja znam, istražuju nove izvore voda kako ne bi došli do iste krizne tačke kao što smo mi tih godina.

To su bile novine, kada sam ja bio gradonačelnik, novinaru su me pitali: „*Me çka mundësh m'u krenu për punët që i ke kry?*” [Čime se ponosite, od stvari koje ste uradili?] „*Thash, për çështjen e ujit që i kemi zgjidh. Çashtja dytë, aprovimi i planit urbanistik. Me vitin 53*”. [Rekao sam problem sa vodom koji smo rešili. Drugi problem, odobrenje urbanističkog plana. '53. godine]. Do te godine, Priština nije imala plan. Oni zaduženi za izgradnju su radili korekture, više nečeg takvog; Vojin Karadžić je bio inženjer zadužen za zgrade i Nastrić. Ta dvojica su to vodila. Karadžić je bio iz Prištine i voleo je Prištinu, osećao je ljubav prema njoj i stvarno je naporno radio na pronalaženju rešenja na svaki mogući način, zakrpa po zakrpa, brinuo je o tome, sve do trenutka kada je plan napravljen. Novi plan je osmišljen. '53. je održana ceremonija u Grmiji, svi smo slavili. Inženjer koji je napravio plan, Partonić iz Beograda, on je bio autor. Ipak, kada smo počeli da primenjujemo plan, videli smo propuste, nedostatke, greške.

Ali, generalno je dobila taj oblik, u to vreme su počela rušenja. Rušenje starih, nije bilo kriterijuma po kojima se rušilo, vrlo važne stvari, na primer Lokač džamija je uništena. Mala katolička crkva koja je bila na putu za Panađurište, srušena je. Najvažnija ulica je sužena. Trebalo je da bude mnogo šira. Sve ove stvari su donele nove probleme.

Sastanak je održan tako da su svi predstavnici iz opštine prisustvovali. Opština je imala Baškima Fehmiu za urbanog arhitektu. Njegova braća, sva trojica, skoro su umrla zapravo, ali Baškim je radio sa mnom. Puno sam ga podržavao. Postao je direktor *Enti për Erbanizëm* [Odeljenja za urbanizam]. Dizajnirao je *shtëpia e mallrave* [tržni centar], veliku [zgradu], to je njegovo delo. Njegovo delo je ulica koja ide ka tamo, bolnici, taj širok put ispred Komiteta.

Sve je dobro, ali greške su utvrđene na vreme, ovi problemi su doveli do odluke da se održi sastanak, na koji bi došla javnost i svi zvaničnici, i autor Partonić je bio pozvan. Postojala je velika sala u prostorijama službenika, *gjyqtar, prokuror* [sudija, tužioci] i *kryesues* [predsedavajući sudija] su tamo izabrani. Svi mi smo bili prisutni tamo, eksperti, obični građani, premišljali, kako je na albanskom *shqyrtimi i gabimeve të planit urbanistik* [opet prolazili kroz greške urbanističkog plana], to je bila tema. On je onda ustao, ja se nekad zbunim, *paditësi* [tužilac], onaj koji daje izjavu sudiji, kako je... On je nabrojao greške.

U pozadini, mi smo spremali nacрте, modele o onome što je loše napravljeno, sve to. Fadil Hodža je ustao i govorio o putu do bolnice, gde su bile dve zgrade, gde je bio glavni štab stranke, ne mogu više da se setim... Njega, Pakoli, tamo je štab ne znam koje stranke. On je hteo da se te zgrade sruše kako bi tu nastao put, kao bulevar. Ne, zapravo je Baškim [Fehmiu] želeo da se to sruši, kako ne bi narušavalo bulevar. Fadil Hodža je ustao i negodovao kako se ovo može ostvariti nakon puno investicija, to i završio je. On je [podigao] svoju ruku, Baškim onakav kakav je, tvrdoglav. Reкао je: „*Shok Fadil, ti ke qenë ushtarë, partizan, komandant i partizanëve. Ti si ushtarë si komandant mundësh mu idhnu, a komandant për urbanizëm unë jam, prandaj nuk vjen parasysht ato që po kërkon*” [Druže Fadil, Vi ste bili vojnik, partizan, partizanski narednik. Vi kao vojnik i narednik, možete da primete uvrede, ali ja sam narednik urbanizacije, tako da ono što Vi tražite, nije bitno]. Dobro im je rekao.

Da skratim, Partonić je počeo da crveni, da se preznojava, od muke što sluša te kritike. Nedostatke plana. Sastanak se završio i mi, kako bih to rekao, moralno smo ga osramotili. Otkrili smo njegove namere. Nakon toga se činilo kao da je neke stvari namerno uradio. Onda mi je prišao i rekao: „Zašto mi nisi rekao šta će biti tema razgovora?” Namerno mu nismo rekli. Dovedi smo ga tamo da sve direktno čuje. Otišao je u Beograd i nikad više nije kročio u Prištinu, zato što, kako bi se reklo, dobio je svoje iz grešaka koje su napravljene i predao se. Ipak, kako je bilo, plan je počinjao. Kasnije su Baškim Fehmiu i nove arhitekta napravile izmene po gradu. *Sunčani breg* je napravljen, više naselja takođe, tako da je plan konačno započeo, otvorio put Prištini da raste na osnovu plana, i da sija. Mislim da je ovo dovoljno, do ove tačke, do sada, to smo raspravili. Šta je sledeće...

1967, kada sam završio mandat. 1969. sam otišao u ono što je danas Izvršno veće, izvršni odbor na Kosovu, tamo sam imao mandat od dve godine. Do '68-'72, četiri godine sam tamo proveo, a onda sam se vratio u Socijalističku organizaciju gradske većnice u Prištini. Dok sam bio tamo, ljudi odavde, sa Kosova, ponudili su mi da postanem predsednik Socijalističke organizacije Republike Srbije, u Beogradu. Obavljao sam svoju dužnost u toku pola mandata, pola godine. Takođe, dok sam bio tamo, ljudi su predložili, da ti kažem koliko sam imao godina, 44 godine, na federalnom nivou, izabrali su me da budem generalni sekretar.

Dr Bojan Špicar, Slovenac, *doktor i shkencave* [doktor nauka], zdravstveni sekretar, kako bih rekao, *sekretar i bashkësisë vetëqeverisje të shëndetësisë Jugosllavisë* [sekretar Jugoslovenske samoupravne zdravstvene zajednice]. Tamo sam radio od '73 do '76, znači dodaju se tri godine. *Bashkësia, bashkimit, të bashkësive për shëndetësi të republikave dhe krahinave* [Zajednica, unija, zdravstvene zajednice republike i pokrajina], što je najviši [nivo]. Bojan Špicar, slovenački doktor nauka je bio stariji. Ja sam bio njegov asistent. Posebno je bio sastanak u Cavtatu za sve jugoslovenske delegate iz ovih organizacija, držao sam uvodni govor tamo. Skoro dvesta ljudi je prisustvovalo sastanku, tamo sam proveo oko četiri godine. Bio sam uspešan tamo. Konačno, kada je mandat istekao, naredio sam sebi, uvek daleko od kuće, uvek idem tamo-vamo vozom, kolima. Pored toga, starim, želeo sam odmah da se vratim u Prištinu.

Došlo je vreme, mandat je završen, vratio sam se u Prištinu, sada, šta ću raditi u Prištini? Opet, u Prištini *Sekretar i Bashkësisë Vetëqeverisje për Shëndetësisë Kosovës* [sekretar Autonomne zdravstvene zajednice na Kosovu], isti posao, samo je sada bila druga teritorija, samo oko Kosova. Tamo sam završio dva mandata, četiri godine svaki – osam godina. Sada imam 58 godina, ne, ne, 52, imaću 58 kada se završi mandat, predsednik poslanika u kosovskom Parlamentu. I tamo sam proveo dve godine, sve ukupno 40 godina, tri meseca i 19 dana praktičnog dela. Čim sam napunio 58 godina, 31. decembra 1988, penzionisao sam se.

Ipak, nisam mirovao u penziji. Dodatno sam se angažovao za publicitet Prištine, u svakom slučaju, Priština treba da sija kao i drugi gradovi u Jugoslaviji. Imao sam na umu da ćemo postati velegrad. Na tu temu je održan sastanak u Sarajevu, veliki sastanak, konferencija gradova Jugoslavije, gradska konferencija. Sto gradova, među njima je bila i Priština. U toj organizaciji, učestvovao sam u ime Prištine u trajanju od dva mandata sa kosovske strane u Sarajevu, ali sam išao i sakupljao mišljenja i predloge drugih bitnih država kako bismo mogli da održimo ovakav sastanak, sledeći, u Prištini, zbog promovisanja Prištine. Ustao sam i održao govor u Sarajevu, kada su ga delegati čuli, gromoglasan aplauz. S druge strane, sad treba sve pripremiti, ima puno delegata koji dolaze iz čitave Jugoslavije, gde ćemo ih smestiti? Izračunali smo smeštajni kapacitet u Mitrovici, Prištini, najbliže hotele u koje bi se smestili. Sastanak je održan '68, ali ja nisam više bio tamo. Jova Pečenović je preuzeo, zbog ovoga su sve zasluge pripale osobi posle mene. Jova Pečenović, kulturni profesor, gradski čovek, on je takođe nastavio da radi dugo dok se njegov mandat nije završio. Ja sam to takođe radio.

Onda, na moju inicijativu, sa mojim prilagođavanjem, spomenuo sam prethodno da sam uradio dve monografije za Prištinu. Te monografije su bile za Kosovsku ambasadu, Prištinsku ambasadu.

Prevedene su na nekoliko jezika: engleski, francuski, turski i davali smo ih kao poklon kada bismo imali goste iz inostranstva. Delegacije su veoma često dolazile na Kosovo, posebno na Kosovo, svidelo se to tebi ili ne, doći ćeš u Prištinu. Davali smo te monografije kao poklon tim delegacijama. Urednici monografije, trideset četvero poznatih pisaca, novinara, umetnika je spojeno, takođe ljudi iz politike. Tako da su te dve [monografije] imale veliku ulogu. To su bili razlozi, i ja sam sačuvao sve te spise koji su pisani za monografije.

Otuda sam odlučio pre penzije da ću uraditi sam jednu monografiju. Ta monografija je objavljena, po prvi put je izašla 2011. i [odštampali su] petsto primeraka na albanskom. Nisam mogao da uradim na srpskom i turskom. To je neophodno, pošto mi pričamo, naš narod nije bio zainteresovan za ovu knjigu, čak ni za knjigu o Prištini. Albanski prijatelji, pričao sam na svim radijima i TV stanicama. Na njihovu inicijativu, zbog njihove želje. Niko se nije setio da dođe ovde i da pričam o tome. Osetio sam se uvređeno. To je jedan problem.

Šta sam hteo da kažem, slika, slika grada je bila veliko breme za mene. Ova poslednja knjiga koju sam spomenuo, ja sam napisao većinu stvari. Ipak, imao sam neke saradnike koji su mi pomogli. Opština, kada je Isa Mustafa bio gradonačelnik, dao mi je 2000 evra za troškove, štampanje. Zahvalio sam mu se tada. Razumeo je i donirao sam neke knjige opštini. Puno slika Prištine, pejzaža, važnih zgrada stare Prištine, ja sam sakupio i štampao u knjizi, ali postojala je jedna mana, slike nisu bile jasne. Slikama je falila harmonija, kako se kaže, jedna je velika, druga mala, imamo objašnjenja ispod ovih slika koja su pomagala da se ova mana ublaži.

Ipak, želeo sam da dodam nove stvari u ovu monografiju. Na primer, premalo smo govorili o Grmiji u tekstu. Neophodno je za sliku o Prištini. U međuvremenu sam spremio, ali nisam mogao da dodam. Knjiga je izašla, ja sam se borio, ali zdravlje me je izdalo, snaga me napustila. Nadao sam se da ću ih dodati kako bi to bila jedna kompletna knjiga koja bi otkrila Prištinu, ali čak i sa ovim manama, knjiga je dobro primljena. Do sada, proverio sam, ima nekoliko *revista* [magazina], kako bih rekao na turskom, gde se spominje moja knjiga. Do sada nije pronađena nijedna greška u tekstu. Čekao sam kritike, a ipak sam primio pohvale, poštovanje, i to je moj poslednji doprinos radu za Prištinu u mom životu koji će ostati. Takođe, za ove pridošlice, nove građane koji ne znaju kakva su vremena bila u Prištini, kakva je bila omladina u Prištini.

Televizija Klan je albanska, tako? Kada sam išao tamo da pričam, dva puta sam bio tamo, oni su se okupili oko mene kako bi mi pokazali slike i pričali o nekim uspomenu. Čak ni oni nisu znali puno, kako je nekada bilo u Prištini. Vidi, stara Priština ima svoje lepe strane, bila je živa, ali imala je i svoje mane, takođe, ipak sa nekim stvarima, sa nekom tradicijom. Recimo da je Grmija bila puna ljudi tokom letnjih dana, okružena barakama ljudi koji su imali vinograde, muzikom, narodnim igrama, starim entuzijastima koji su se još uvek sećali starih pesama napamet. Kasnije su ih Jeni Hajat i Gerček ponovo oživeli. Bio je Jakup Havaci, stariji čovek, on nas je naučio nekoliko drama, sviranje na kašikama, sviranje na staklu, narodne grupe. Jeni Hajat, Gerček, to je bilo pre ovoga. Muzičar Rasim Sali i njegova grupa, on je puno učinio za Prištinu i Kosovo, za tursku zajednicu takođe, i zbog toga ne smemo nikada da ga zaboravimo. Jadani čovek, kako kažu, napustio je život skromno, nije se ni sa čim dugo bavio, ali je, da tako kažemo, bio slavuj turskih pesama.

Četvrti deo

Migracije, koliko se ja sećam, su počele 1954. Počelo je u najgore vreme, kada je turska zajednica počela da napreduje. U našem gradu je bilo časova turskog koji su se držali u svakoj školi, počeli su da obučavaju turske učitelje. Kakva šteta što je ovaj problem migracije najviše zahvatio tursku zajednicu. Škole su počele da se prazne, nema perspektive. Šta je rešenje? Bolje je otići u Tursku, tamo ima posla, tamo je lakše da se radi. Čak i da završiš školu ovde, gde bi išao? Zato što je počela

još jedna propaganda, hladni talas, udaljenost je ušla među ljude. Mnogo škola je ugašeno, zatvoreno. Puno, nekoliko, ne nekoliko, već puno. Učitelji su počeli takođe da se bore.

Pre nego što su migracije počele, još uvek u staro jugoslovensko vreme, bilo je porodica tu i tamo koje su išle tamo [u Tursku], rođaci, bliski, ali nije imalo isti efekat kao ovo poslednje. Onda je počela okrutnost, ne samo prema Turcima nego i prema albanskom narodu uopšte. Pretresali su ljude zbog oružja, zato što su ljudi imali oružje u svojim kućama nakon rata. Sad, da ne bi koristili ovo oružje protiv režima, ljudi, pokrenuta je inicijativa, akcija, da se pokupi od ljudi. Otišli su predaleko u tom sakupljanju. Puno ljudi, koji nisu imali oružje, su naterali, većina njih je završila u zatvoru. Mučenje je počelo. To je bio slučaj, koji je pritiskao, neki ljudi nisu mogli da podnesu ovakvo ponašanje. Ostavili su svoje stvari, svoja imanja, svoje rodno mesto. Mi smo se trgnuli, pokušali da ih ubedimo da ostanu, da budu strpljivi i da čak podnesu ovu okrutnost. Da, ali svi su tražili izlaz iz svoje situacije.

Tako su moji najbliži rođaci, moj ujak, moja ujna, sve moje ujne su se odselile. Ijaz Ramiz, Muharem Parteš, Mehmet, ne mogu da se setim njegovog prezimena, zajedno sa porodicama, njihovim unucima, njihova deca su odrasla. Većinu njih ne znam, mi smo ostali. Pričali smo kod kuće: „Treba da idemo!” Svi su otišli, zajedno sa svojim bratom i majkom, tada je bila živa, pričali smo kako su pre odlazili, ne kako su odlazili sada. Nije bilo suđeno. Čak mi je i moj ujak Ilijaz, koji nam je bio kao otac kad smo bili siročad, odjednom rekao da želi da ode. Video sam ga u opštini, u sekretarijatu. Ujak Ilijaz je došao po slike za dokumenta. Ušao je, kada me je video, oklevao je, ja sam rekao: „Hajde, hajde, molim te. Šta je bilo?” „Ah, Šerafe, te slike za dokumenta”. „Zašto?” „Spremni smo da idemo”. „Srećno!”, rekao sam. Onda je sekretar Luka Ulahović rekao: „Šta ti je on?” Ma kažem „stric”. „Ma nemoj”. On se umešao tako da su mu ih dali [slike] i mogao je brže da izađe iz kancelarije. Tamo sam prvi put čuo da su spremni da odu. A samo nas je kapidžik razdvajao.

Tragični detalji iz tog vremena. Kada je voz krenuo prema Skoplju, te suze, ti zagrljaji, ta razdvajanja. Ostavilo je vrlo dirljive stvari [uspomene]. S jedne strane, većini koja je otišla je bilo bolje tamo, napredovali su, nastavili dalje. Prvo, kao primer, sin moje ujne Selahatin Parteš, dok je bio ovde, radio je u prodavnici tekstila. Takođe u prodavnici tekstila za policiju. Otvorio je prodavnicu tamo u Etileru. Njegov mlađi brat Sulejman, srednji sin, čak i on, on se takođe preselio, radio je naporno, bio je radnik, ali je i imao sreće. Bilo je neke zemlje koju je kupio kad se preselio tamo. Velika kompanija koja je htela da gradi stanove, nove zgrade, zaradio je puno novca i to je bio razlog zbog kog mu je bilo bolje. Najmlađi brat Kurteš je imao veliku prodavnicu ispred Askaraja, ali on je prvi, najmlađi, on je prvi umro, onda Sulejman, i poslednji, najstariji Selahatin. Selahatin i Sulejman, čak i Kurteš, kad god bi dolazili u Jugoslaviju, dolazili su kod nas. Nisu nas zaboravili, ali unuci, oni, oni me nisu znali, niti sam ja znao njih.

Još jedna stvar koju sam zaboravio da ti kažem, kad sam pričao o porodici, našoj porodici, imao sam starijeg brata takođe, Faik. Radio je za obučaru Šilek, pravio cipele. Čak sam i ja išao tamo nekoliko puta da popravim eksere i da vidim kako se radi kod obučara. Prodavnica je bila u glavnom delu ulice Divan. Oko prodavnice je bila fontana, okrugla fontana pokrivena cementom. Voda nikad nije prestajala da teče i nakupljala se, tako da su vlasnici prodavnice uzimali vodu, prskali i čistili ispred prodavnice. Vidi, drugi su to krenuli da rade, te prodavnice koje su bile u zatvorenom bazaru, one su održavane i bile čiste. Nisi našao ništa [prljavo] tamo. Tako, kada su mušterije dolazile, recimo iz sela, iz sela sa opancima ili sa tim gumenim cipelama, ali kada bi se ujutru probudio, sve bi se sijalo od čistoće. Tako da su održavali, kako se kaže, na visokom nivou.

Bila je još jedna stvar, paralelne ulice. Divan ulica, druga *kazancilar* [kazandžijska] ulica, ulica *kasaplilarin* [mesara] ove tri ulice u paraleli, i čak iako nije postojao urbani čovek [ekspert za urbanizam], male ulice između njih su pravljene kako bi komunikacija među ljudima bila lakša. To znači da je postojao neki nivo organizacije čak i tada. To su bila iskustva istočnjačkih gradova koja je Priština takođe primenjivala. Ulice su bile popločane kamenjem. Naj, najočuvanija je ulica Divan

gde bi krenuo od muzeja sve do Šumendefer ulice, trotoari ispred prodavnica su bili dobro održavani. Imali su reklamu ispred, odakle si ulazio u Divan ulicu sa zatvorenog bazara i gde je bila fontana, tamo je bio i ulaz i izlaz. Zanatlije su imale kafeterije i čajdžinice, bile su smeštene pored velike biblioteke, ispred zgrada je bila velika prodavnica knjiga. Srbi su bili vlasnici toga, Boro Topalović i Jovan Krstić. Velike prodavnice, pune knjiga na svakom jeziku, najviše na srpskom, ali kako se kaže, bilo ih je puno.

Onda, posle smo pričali o zabavama. U tim zabavnim noćima je moj brat redovno čitao Zabavnik, ja sam, s druge strane, čitao Mikamiš, izlazili su dnevno ili nedeljno. Jedva smo čekali da ih kupimo, većinu stvari smo tamo naučili, čuo sam puno stvari, novine i drugo. Kada su bioskopi bili puni, nije bilo druge zabave. I uglavnom bismo gledali kaubojske filmove. Te privlačnije filmove od onih koji su zaposleni u bioskopu donosili. Bio je Brankov bioskop, kasnije je sin mog ujaka Abdurahmana Šale, umetnik, otvorio jedan u Unionu takođe (nerazumljivo). Uglavnom je donosio italijanske filmove iz Italije. Sentimentalni filmovi su tamo stizali. Mladi bi se tukli za karte, ali nije bilo drugog mesta.

Bile su te zabavne večeri, ili kako smo ih zvali igranke, na kojima su se mladi ljudi upoznavali. Kažem, tamo sam po prvi put upoznao svoju ženu. Nismo znali da igramo tango, fokstrot, i šta ne tako dobro, ali smo ih sve savladali. Učili smo ih, i naučili smo ih. Kako je vreme prolazilo, dugo smo bili zajedno. Ona je radila u kopirnici, ja sam bio zauzet politikom, nekad smo se dogovarali gde ćemo se tajno sastati. Propuštao sam, nisam mogao da odem sa sastanka, naši sastanci su bili problematični. Ali sve u svemu, bio je sladak život. Dok se nismo zvanično venčali pred matičarem krajem '49. *Alaturca* pesme, muzika, moderno; u staroj kući. Bio je vojni komandant Veljko, upoznao sam ga, dozvolio mi je da koristim vojni džip. Dvadeset i četiri sata neprekidne muzike, ples u bašti. Kasnije smo kolima prošli kroz grad.

Onda, bilo je nešto interesantno za Prištinu, [stari] fejton. Fejtoni su se uglavnom koristili kada su deca obrezivana. Sa muzikom, vozili bi se po celom gradu; onda bi se vratili nazad kući i nastavili sa ostalim tradicijama dok ne dođe vreme za obrezivanje. Obrezivanja su bila raskošna, uglavnom pesme *alaturca*, muzika *alaturca*, tamburica, ručni bubanj, violina, klarinet; bubnjevi su se manje koristili, ali su ponekad bubnjevi bili uključeni u pesme, takođe. Onda oni bliski, poznanici, posećivali su obrezivanog, pokloni nedeljama, novac, tako.

Noći Ramazana, opet, drugačije. Vrlo kasno, do kasno u noć, mladi su se sastajali na ulicama, puno puta bi grupica pevala pesme. Onda, postojala je ova tradicija, samo kada je kasno *bozaci* [prodavci boze, gustog, blago fermentisanog napitka od prosa] su išli od ulice do ulice. Kisela boza! Izlazili smo iz naših kuća sa činijama i šoljama da uzmemo bozu. *Sahlep* [salep, napitak od mlevenog korena orhideje] se prodavao danju. Ovakav život, zanimljiv, drugačiji, drugi stil. Kada su moderna vremena došla, ovi običaji su počeli da nestaju, zaboravljeni, ostavljeni, normalno. Svaka novina, svaki napredak donosi svoje novine, pokušava da ih održi, da ih učini važnim. Još uvek se sećam ovih stvari kada govorim o prošlosti. Šta mogu još da kažem?

Razgovarali smo o migracijama, ne znam da li bih mogao da objasnim, bilo je puno tragičnih detalja tada. Pored hladnoće, bila je još jedna stvar koja je dovela do toga da (časovi) u školi budu skraćeni. U školi „Meto Bajraktar“, Ejup Safči, Šaban Maksut iz Skoplja, ali je on bio odavde, bio je direktor. U „Meto Barjaktaru“ sam proveo dugo vremena, ukupno osam godina. Tamo su se neki učitelji zauzeli, tamo je moj prijatelj Sureja Jusuf doprineo puno, imao važnu ulogu. Taj čovek kao intelektualac, kako da kažem, kao učenjak, podučavao je iz iskustva. Štaviše, časovi, časovi su se održavali za vreme Jeni Hajat udruženja. On je podučavao na tim časovima. Puno [ljudi] je dobilo znanje od njega. Delovi Jeni Hajata su se promenili zbog njegove pomoći, njegove velike pomoći.

Ipak, pričao sam o pesmama, za to ne možemo da se odužimo Rasimu Saliju, za ono što je uradio, i za znanje koje je pružio mladima, muzičko znanje. Zanimljivo, ako vidiš ove mlade, on je bio stariji. Nikada nije rekao: „Umoran sam, ne mogu to da radim, ne mogu to da radim“. Bio je spreman

svakog sata, u svakom minutu. Često su bili koncerti. Bila je masa ljudi na koncertu, bili su zajedno sa radnicima Ramiza Sadika u gradu. Često su se održavali umetnički performansi. Sva trojica bi se pridružila, Gerček, kasnije je čak i Romani imao udruženje. Tako da je ova solidarnost, u radu, u zabavi, u profesiji, ostavila lepe uspomene za života.

Vremena su se menjala, režimi su se menjali. Nepotrebna podela se desila. Jedna strana Srbi, druga strana mi. Kada su problemi počeli '80-ih, turska zajednica se priključila, ali oprezno. U nekim protestima, turska zastava bi se ujedinila, turska zastava sa albanskom, da im pokažemo da smo ujedinjeni, a ne odvojeni. Uprkos tome, nacionalizam je ostavio teške rane. Ipak, i to smo uništili. Kada smo spašeni od ove Miloševićeve avanture, počeli smo da promovišemo novi režim. Tih prvih dana, dana nezavisnosti, na sastancima, na okupljanjima, turski jezik se oprezno koristio, zato što si morao da pričaš albanski, morao je da bude albanski. Tako da je neki deo turske zajednice izbegavao te sastanke. Ali vidi, za kratko vreme, '74, odluke koje su donete su nas opet približile.

Da nastavite sa turskom zajednicom, obnovite Jeni Hajat, sredite ga. Postojale su velike nade da ćemo posle nezavisnosti živeti bolje. Hotimice sam više puta sa svojom porodicom razgovarao, zato što smo bili umorni, ja sam bio, ne fizički, već mentalno, radeći puno različitih stvari bez iskustva. Kada se penzionišemo, otići ćemo na odmor, odmorićemo se, živeti bolji život. Sve ove nade su pale u vodu. Ostali smo sa 14 evra penzije, kasnije je postalo 80, danas zato što imam diplomu, 230 mesečno. Sa ovim smo živeli iz dana u dan. Decu su otpuštali sa posla. Moja kćerka je otpuštena, radila je na radiju. Erol je radio u ovoj velikoj firmi Eximkos. Mali je radio u inženjstvu, inženjerskoj instituciji, nasilno su ga izbacili, uz doprinos i naredbe Slobodana Miloševića.

Uspeli smo da se izvučemo iz mnogih nedaća. Preživeli smo rat. U ratno vreme, u ta tri meseca, nije se znalo da li ćemo preživeti ili ne. U mračnoj noći, nismo znali ko će nam pokucati na vrata. Ja i moja žena smo bili sami kod kuće. Deca, moj najstariji sin, on je otišao u Makedoniju sa svojom porodicom, sa svojim sinom. Moja ćerka sa grupom sa radija, ti ljudi sa radija su predložili da se ode u Tursku i podnosili su nesreću u Turskoj. Najmlađi je otišao u Crnu Goru, dan pred početak rata.

Bilo nas je svuda. Mi smo ostali nemajući nikakvu komunikaciju ni sa kim. Tačnije, mladoženja, muž moje kćerke, mladoženja i njegova žena koja je pravila vunu, oni su takođe ostali. Bio je stan na Sunčanom bregu. Bili smo tu, zatvoreni prozori, u mraku, mislili smo hajde da izbegnemo katastrofu, da odemo do mladoženje. Mladoženja je takođe bio sam, nije znao šta da radi od muke. Ustali smo i otišli. Jedva smo se izvukli sa ulica. *Harambaş* svuda, sa oružjem i stvarima.

Jednog dana su telefoni radili, unuk mog ujaka, unuk Agron nam javlja telefonom. Kaže: „Šerafe, provalili su u kuću”. Ja pitam: „Da li su je spalili?”, „Ne”. Sledećeg dana se budim i idem do kuće hodajući polako sa polja da vidim šta se desilo. Bio je kaos. Na ovom spratu, gore su pravili kafu, ostavili otvorenu rernu. Da nisam došao i ugasio je, zapalila bi se. Dole gde je mali, nisi mogao da se pomeriš od polomljenog stakla. Polomili su prozore i stvari. Ta vrata tamo, napravio sam *u na kirsno* [u obliku krsta] drvenim pločama. Hteo sam da otvorim spoljašnja vrata, polomila su se. Još uvek imamo udubljenje kada je on došao i razvalio brave u dnevnoj sobi. Popravili smo i njih. Vratio sam se, bili su zabrinuti. NATO je počeo da bombarduje na putu. Sa druge strane nije bilo vesti od dece, nema vesti od moje kćerke. Opet smo se vratili u našu kuću, mladoženja je pošao sa nama.

Oni su stalno šetali okolo: „Šta radite tu?” „Šta radimo?! Sedimo u svojoj kući!” „Imate li nekog unutra?” „Nikoga nemamo. Uđite”. „Uđite”. Sa puškom, pištoljima, stvarima. Tačno prekoputa vojska ide na drugu stranu. Ne daj bože, ako uradiš bilo šta, odmah počinju da krađu, iznosili bi televizore i stvari iz kuća. Mi smo svi to videli. Bacali stvari u kamione. Duga kosa, neke brade, ožiljci preko njihovih glava, bande.

Izdržali smo. Prošli smo te stvari, ali još uvek zabrinuti zbog dece, nema vesti. Behiće pokušava da vidi da li smo još uvek živi preko zvučnika. Moj najstariji sin, Erol, čuo je tamo da su zapalili ove delove. Da li su živi? Okrutnosti bez granica, ali hvala Bogu, sve smo ih prošli. Ali nikada nismo mislili, nikada nismo razmišljali da bi se nešto ovakvo desilo. Malo iluzije za nas. Mislili smo da će Tito uvek trajati, posle Tita opet Tito. Ipak, ovi proračuni su bili pogrešni. Nova čišćenja su došla, novi režimi. Dobro sam rekao, nova čišćenja. Ipak, na ovakve stvari, čovek treba da se prilagodi, treba da istraje, treba da bude strpljiv. Kako kažu, mi Kosovari, navikli smo da budemo strpljivi, ali i strpljenje ima svoje granice.

Opet smo mislili da će ovaj novi sistem biti bolji, prošlo je osamnaest godina, još uvek ne možemo da mirujemo, uvek neke nove stvari, nove stvari. Kako će se završiti? Pomozi nam Bože. Mi verujemo u Boga, možda mi možemo da rešimo ove nevolje, ove pogrešne države u nekom trenutku da narod može opet slobodno da diše, da živi bolje dane. Ja, za sebe, ja sam svoju porodicu poslao. Ja sam sada ostario. To je nepoznato, sve je u Božjim rukama. Šta god da se desi, moramo to da prihvatimo. I tebi se zahvaljujem što si se setila da sačuvaš ove uspomene, zato što mislim da sam u toj knjizi ostavio neke dobre stvari iza sebe. Baš sa namerom, za ove nove građane, nove omladince. Ne znaju kakav je život bio u prošlosti. Šta se dešavalo u prošlosti. Puno toga se dešavalo. Pokušao sam da spomenem neke delove iz prošlosti, da ih se prisetim i oslikam ih nekako, kako bi ostale sa novim generacijama. To je to.